

Ovidiaanse kalenderpoëzie ten dienste van het christendom

De *Sacri Fasti* van Ambrosius Novidius Fraccus¹

Tilke NELIS

Abstract

The Roman poet Publius Ovidius Naso (1st c. BC – 1st c. AD) is the author of a work bearing the title *Fasti*. This poem, a description of the Roman calendar in elegiacs, has influenced many poets throughout the ages. During the Renaissance, for example, the genre of the Neo-Latin calendar poem saw the light of day. The sixteenth-century Italian humanist Ambrosius Novidius Fraccus belongs to this tradition with his masterpiece the *Sacri Fasti*, which aims to be a Christian counterpart of the ancient *Fasti*. A thorough analysis of a few passages from the *Sacri Fasti* can shed light on both the Ovidian character and the Christian interpretation of this quite intricate work.

De goede oude, traditionele scheurkalender: in onze hoogtechnologische wereld van smartphones, tablets en laptops vandaag de dag is hij misschien meer en meer in de vergeethoek terechtgekomen, maar toch bestaat hij nog steeds. Ongetwijfeld hangt er in een aantal Vlaamse huishoudens nog wel een Druivelaar aan de muur. Het concept is eenvoudig: aan de voorkant van elk blaadje kan men de datum en de namen van de op die dag gevierde heiligen aflezen, aan de achterkant – naast de gebruikelijke mop – soms ook een weerspreuk of algemene wijsheid waarbij er rijm wordt gebruikt. Die synthese van een kalender enerzijds en verzen anderzijds wordt reeds in de klassieke oudheid aangetroffen, meer bepaald in de *Fasti* van de Romeinse dichter Publius Ovidius Naso. Dat antieke kalendergedicht, een almanak in verzen, heeft door de eeuwen heen een grote navolging gekend. Het is tot die traditie van *imitatio* en *aemulatio* dat ook de *Sacri Fasti* van de humanist Ambrosius Novidius Fraccus behoren.

Dit artikel is onderverdeeld in vier paragrafen. Ten eerste wordt er een woordje uitleg over het leven en de werken van Ambrosius Novidius Fraccus

¹ Dit artikel vormt de schriftelijke neerslag van een lezing die op de KZM-lentevergadering 2017 werd gegeven. De ongepubliceerde masterproef van de auteur, “*Tempora sacra cano. De Sacri Fasti van Ambrosius Novidius Fraccus*” (KU Leuven, juni 2016), die onder supervisie van prof. dr. Dirk Sacré werd geschreven, heeft als basis gefungeerd.

geboden. Als dichter die zijn naam aan Ovidius heeft ontleend, is hij zeker de moeite waard om even bij te blijven stilstaan. Bepaalde gebeurtenissen tijdens Fraccus' leven hebben hem getekend als mens en dus ook hun sporen nagelaten in zijn werk. Bijgevolg kan het nuttig zijn om ook dat oeuvre eens van naderbij te beschouwen en op die manier meer vat te krijgen op zijn profiel als dichter. Vervolgens worden de schijnwerpers kort op Ovidius' *Fasti* en enkele poëtische imitaties van dit werk gericht. Dat zeer summiere overzicht poogt de literaire context te schetsen waarin Fraccus zijn gedicht heeft geschreven. In de derde paragraaf staan de *Sacri Fasti* zelf centraal. Aan de hand van enkele passages uit dat werk wordt er naar een antwoord gezocht op vragen als "In welke mate is het gedicht ovidiaans?" en "Hoe geeft de auteur een christelijke invulling aan zijn werk?". Uiteindelijk worden er in het besluit voorzichtige conclusies geformuleerd. Het is daarbij het opzet om een beetje duidelijkheid te kunnen scheppen rond de toch wel enigmatische *Sacri Fasti* van Ambrosius Novidius Fraccus.

1. AMBROSIUS NOVIDIUS FRACCUS: LEVEN EN WERKEN²

Al met al is er weinig over het leven van Ambrosius Novidius Fraccus geweten. De man zag als Ambrogio Fracco omstreeks 1480 het levenslicht in Ferentino, een stad in de huidige Italiaanse streek Lazio. Zijn familie was van eerder eenvoudige afkomst. In Ferentino heerste er toen een sterk humanistische traditie, waardoor het voor Fraccus vanzelfsprekend was om zijn opleiding in zijn eigen geboortestad te ontvangen. Reeds op jonge leeftijd legde hij zich toe op poëzie. Welke antieke dichter daarbij zijn grote voorbeeld vormde, is niet moeilijk te achterhalen. Fraccus mat zich immers de bijnaam Novidius aan, een samentrekking van *novus* en Ovidius; "De nieuwe Ovidius" dus. Voluit heette hij dan Ambrosius Novidius Fraccus. Later zou de man voor een leven als geestelijke kiezen.

Aan het begin van de zestiende eeuw vertrok Fraccus – vermoedelijk als jongeman – voor een tijd naar Rome, op zoek naar succes. Maar daar kon hij blijkbaar niet op de bescherming van een mecenas terugvallen; waarschijnlijk ging hij dus als schoolmeester aan de slag om in zijn eigen levensonderhoud te kunnen voorzien. In 1527 verbleef Fraccus nog in de Eeuwige Stad. Dat was het jaar waarin de Plundering van Rome (*Il Sacco di Roma*) plaatsvond: troepen van keizer Karel V trokken ten strijde tegen paus Clemens VII, een ge-

² Zie Benedetto PECCI, 'Contributo per la storia degli Umanisti nel Lazio. Antonio Volso – Giovanni Sulpizio – Novidio Fracco – Martino Filetico', *Archivio della R. Società Romana di Storia Patria*, 13/3-4 (1890), 451-526 (pp. 466-468); Franco PIGNATTI, 'Fracco, Ambrogio', in Alberto M. Ghisalberti (ed.), *Dizionario biografico degli Italiani*, volume 49 (Roma, 1997), pp. 566-567.

beurtenis die voor de burgers bijzonder traumatisch was.³ Fraccus zelf wist maar nipt aan die gruwel te ontsnappen. Wanneer hij precies het tijdelijke met het eeuwige verwisseld heeft, is niet helemaal duidelijk. Meestal wordt aangenomen dat zijn sterfdatum na de editie van de *Sacri Fasti*, dus na 1547, moet worden gesitueerd.

Om een beeld van Ambrosius Novidius Fraccus als dichter te schetsen, kan het nuttig zijn om ook even een blik op zijn oeuvre te werpen. In twee Romeinse handschriften – Biblioteca Corsiniana, 1327 en Biblioteca Alessandrina, 190⁴ – worden zijn poëtische werken bewaard. Daartoe behoren twee groepen liefdesbrieven naar het model van Ovidius' *Heroides*, vijf boeken elegieën *De adversis* over de plundering van Rome, evenzoveel boeken epigrammen gewijd aan diverse onderwerpen en een verzameling *Hendecasyllabi* in twee boeken. Daarnaast is ook de *Consolatio ad Romam*, een werkje in bijna driehonderd disticha, van zijn hand. Het grootste deel van dit oeuvre blijft tot op de dag van vandaag onuitgegeven en werd nog nooit aan een grondige studie onderworpen.

Fraccus' belangrijkste werk zijn ongetwijfeld de *Sacri Fasti*. De volledige titel daarvan is indrukwekkend lang:

Ambrosii Novidii Fracci Ferentinatis Sacrorum fastorum libri XII cum Romanis consuetudinibus per totum annum, suisque causis, ac stellis, et numinum nostrorum introductionibus. Adhibitis XII mensibus XII Apost. tutelis, rebus gestis, necnon figuris, ac fabulis ad rem facientibus, a suis tenebris ad lucem, idest Christum, reductis, opus sane sic post natalem Domini a nullo antea scriptum aut editum.⁵

“Ambrosius Novidius Fraccus van Ferentino, De Heilige Kalender, in twaalf boeken, met de Romeinse gebruiken gedurende het hele jaar, en hun oorzaken, en de sterren, en inleidingen van onze heiligen. Aan de twaalf maanden hebben de twaalf apostelen hun bescherming verleend; de daden, en ook de figuren, en de verhalen in kwestie zijn vanuit hun duisternis in het licht, namelijk Christus, gesteld. Om die reden heeft beslist niemand sinds de geboorte van de Heer eerder een dergelijk werk geschreven of uitgegeven.”⁶

Het gedicht telt twaalf boeken, zoals ook in de titel te lezen staat, en is in elegische disticha gesteld. Aan Paulus III, die paus was van 1534 tot 1549, heeft Fraccus zijn werk opgedragen; dat is ook de reden waarom diens naam zo prominent bovenaan het voorwoord prijkt. In 1547 werden de *Sacri Fasti* voor het

³ Luigi GUICCIARDINI, *The Sack of Rome. Translated with an Introduction and Notes by James H. McGregor*, Medieval and Renaissance Texts (New York, 1993), pp. IX-X; XV.

⁴ Henricus NARDUCCI, *Catalogus codicum manuscriptorum praeter orientales qui in Bibliotheca Alexandrina Romae adservantur* (Romae, 1877), pp. 116-117.

⁵ Marco FAINI, ‘Riscrivere e moralizzare i *Fasti* nel Cinquecento. Una scheda per i *Sacrorum fastorum libri* di Ambrogio Fracco’, *Res Publica Litterarum*, 33-34 (2010-2011), 176-184 (p. 176).

⁶ In dit artikel is elke vertaling uit het Latijn van de auteur zelf.

eerst gedrukt – dat gebeurde bij Antonio Blado in Rome. Opmerkelijk is dat er twaalf jaar later, in 1559, een herdruk verscheen bij Johannes Beelaert in Antwerpen.⁷ Fraccus heeft zijn gedicht als een christelijke tegenhanger van de antieke *Fasti* bedoeld: hij wilde het model van Ovidius volgen, maar besloot dat de heidense inhoud moest plaatsmaken voor een christelijke thematiek.

2. OVIDIUS' *FASTI*: ENKELE POËTISCHE IMITATIES⁸

Publius Ovidius Naso was een gevierde Romeinse dichter ten tijde van keizer Augustus. Naast zijn veruit beroemdste werk, de *Metamorphoses*, dreigen de *Fasti* al wel eens op de achtergrond te raken. Toch heeft dat laatste werk, dat een mythologisch-historische benadering van de Romeinse kalender in elegische disticha is, een belangrijke invloed uitgeoefend: het kende een grote navolging in allerlei kunst domeinen, en dat van ongeveer de middeleeuwen tot in de zeventiende eeuw. Reeds vóór Fraccus zijn er dichters geweest die inspiratie uit de antieke *Fasti* hebben geput; zo behoort ook het Neolatijnse kalendergedicht uit de renaissance tot de complexe receptiegeschiedenis van dit ovidiaanse werk. Humanisten die Latijnse verzen schreven, namen het idee van een dichterlijke kalender over, maar kozen wel voor een christelijke interpretatie. Het kerkelijk jaar met al zijn feesten vormde dus het centrale aandachtspunt. Met andere woorden, er bestond een echte traditie van dergelijke poëtische almanakken.

Een al dan niet uitgebreid overzicht van de dichters binnen die traditie, samen met een bespreking van hun werken, valt buiten het bereik van dit artikel. Om die reden zullen enkel de figuren die voor dit onderzoek het belangrijkste zijn, kort worden aangestipt. Een van de eerste auteurs die het genre op de kaart heeft gezet, is Alexander de Villa Dei. Deze Normandische schrijver (ook bekend onder de naam Alexander Gallus) was actief in de eerste helft van de dertiende eeuw; hij kan dus eerder als een vroege voorloper van het genre worden beschouwd. Aan het begin van die dertiende eeuw schreef hij zijn *Ecclesiale*, een werk in tweeduizend hexameters dat onder meer op de Bijbel en op geschriften van de monnik Beda Venerabilis is gebaseerd.⁹ Toch lijkt het gedicht van de Villa Dei weinig invloed te hebben uitgeoefend op de christelijke kalenderpoëzie die nog zou volgen: er is bij hem geen indeling van een afzonderlijk boek per maand, hij behandelt de (weliswaar chronologisch geor-

⁷ FAINI, 'Riscrivere e moralizzare i *Fasti* nel Cinquecento', *op. cit.* (nr. 4), 176.

⁸ Zie John F. MILLER, 'Ovid's *Fasti* and the Neo-Latin Christian Calendar Poem', *International Journal of the Classical Tradition*, 10/2 (2003), 173-186.

⁹ Dietrich REICHLING (Hrsg.), *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei*. Kritisch-exegetische Ausgabe mit Einleitung, Verzeichniss der Handschriften und Drücke, nebst Registern, Monumenta Germaniae Paedagogica, 12 (Berlin, 1893), pp. XXVII, XXXIX; Loren C. MACKINNEY, 'Review: L.R. Lind, *Ecclesiale by Alexander of Villa Dei*', *Speculum*, 34/3 (1959), 481-482 (p. 481).

dende) feestdagen eerder oppervlakkig en het *Ecclesiale* bevat tal van secties over diverse onderwerpen die niet meteen een link vertonen met de kalender zelf. De Villa Dei heeft dus het concept van een godsdienstkalendar aan Ovidius ontleend, maar ook niet meer dan dat. Invloedrijk of niet, de aanzet was in elk geval gegeven.

Na een sprong in tijd én ruimte komen we terecht bij enkele tijdgenoten van Fraccus in Italië. In de eerste plaats is het werk van Ludovico Lazzarelli (Ludovicus Lazzarellus), die actief was in de late vijftiende eeuw, belangrijk om te vermelden: de *Fasti christianae religionis*. Zijn gedicht in elegische disticha telt zestien boeken, waarvan er twaalf aan de kerkelijke feesten met een vaste datum zijn gewijd; wat hun indeling betreft, vertonen die boeken dus ovidiaanse trekken. Lazzarelli lijkt trouwens vooral op het gebied van de vorm de mosterd bij Ovidius te hebben gehaald: uit de inhoud wordt geregeld duidelijk dat het heidense Rome voor hem tot het verleden behoort en dat de contemporaine Eeuwige Stad die van het christendom is.¹⁰ Daarnaast zijn ook de *Fasti* van de karmeliet Battista Mantovano of Spagnoli (Baptista Mantuanus) het vernoemen waard. Dat werk is aan het begin van de zestiende eeuw verschenen en kende vele herdrukken. Mantovano gaf zijn gedicht dezelfde titel als Ovidius en koos voor een indeling in twaalf boeken. Bovendien wordt in zijn werk, net zoals in de antieke *Fasti*, de etymologie van de maandnamen onder de loep genomen. Uiteraard zijn er ook verschillen terug te vinden: Mantovano schreef in dactylische hexameters en bij hem komt inhoudelijk ook de christelijke component aan bod – zij het met als doel de continuïteit tussen de heidense en de christelijke feesten aan het licht te brengen.¹¹ Na de vermelding van Lazzarelli en Mantovano moet er een kanttekening worden gemaakt bij de *Sacri Fasti* van Fraccus, meer bepaald bij de titel. Het slot daarvan luidde als volgt:

(...) opus sane sic post natalem Domini a nullo antea scriptum aut editum.

“(...) Om die reden heeft beslist niemand sinds de geboorte van de Heer eerder een dergelijk werk geschreven of uitgegeven.”

Fraccus beweert dat hij een volkomen nieuw werk heeft geschreven, maar eigenlijk maakt hij deel uit van een traditie die een christelijke inhoud in een klassieke vorm tot uiting wil brengen. Zijn claim strookt dus niet helemaal met de werkelijkheid.

¹⁰ Angela FRITSEN, ‘Ludovico Lazzarelli’s *Fasti christianae religionis*: Recipient and Context of an Ovidian Poem’, in Dirk Sacré and Gilbert Tournoy (eds.), *Myricae. Essays on Neo-Latin Literature in Memory of Jozef Jlsewijn*, Supplementa Humanistica Lovaniensia, 16 (Leuven, 2000), pp. 115-132 (p. 121).

¹¹ Erich MEUTHEN, ‘Baptista Mantuanus’, in Josef Höfer und Karl Rahner (Hrsg.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, Band 1 (Freiburg, 1957), col. 1228.

Tot slot vermelden we nog een “late uitloper”, met wie het genre min of meer zijn eindpunt heeft bereikt. Die moet opnieuw in Frankrijk worden gezocht, deze keer bij de benedictijn Hugo Vaillant, die zijn *Fasti sacri* in de tweede helft van de zeventiende eeuw heeft gepubliceerd.¹² Opvallend daarbij is dat het gaat om twaalf boeken gevuld met *epigrammata*, korte gedichtjes dus, veeleer dan een doorlopend werk. Hoe verder men dus gaat in de tijd, des te meer lijken de dichters ook vormelijk van het ovidiaanse model af te wijken.

3. DE *SACRI FASTI*: EEN OVIDIAANSE VORM MET CHRISTELIJKE INHOUD?

We keren terug naar de *Sacri Fasti* van Ambrosius Novidius Fraccus. Dat gedicht vormt nog relatief onontgonnen terrein en een systematische studie van het volledige werk is al helemaal onbestaande. In het kader van dit onderzoek wordt de aandacht op *liber II*, dus de maand februari, gevestigd. Dat boek telt 772 verzen in totaal. Ter vergelijking: in het gedicht van Ovidius zijn dat 864 verzen. Gezien het enigmatische karakter van de *Sacri Fasti*, worden er enkele passages uit het tweede boek geselecteerd, namelijk de samenvatting (8 regels) en de inleiding bij deze maand (24 verzen), het feest van Maria Lichtmis op 2 februari (112 verzen), dat van de heilige Blasius op 3 februari (48 verzen) en dat van de heilige Agatha op 5 februari (16 verzen). Samen zijn die fragmenten goed voor 208 regels en verzen, dus plusminus een vierde van het boek. Bij Ovidius tellen de daaraan beantwoordende passages 130 verzen. De beperkte omvang van dit artikel laat echter geen uitgebreide analyse van bovengenoemde fragmenten toe. Bijgevolg zullen enkele exemplarische voorbeelden worden aangehaald om op die manier een duidelijker beeld van de *Sacri Fasti* te schetsen, van het ovidiaanse karakter enerzijds en de christelijke interpretatie anderzijds.

3.1. *Ovidiaans karakter*

In de zoektocht naar voorbeelden die het ovidiaanse gehalte van de tekst kunnen illustreren, moeten er een drietal vragen worden gesteld: “Zijn er woordelijke reminiscenties terug te vinden?”, “Is er sprake van parallellie in de opbouw van het gedicht?” en “Worden er gelijkaardige procedés en technieken aangewend?”. Ten eerste zijn er zeker en vast reminiscenties aan Ovidius voorhanden in de *Sacri Fasti* – nu eens overduidelijk, dan weer op een eerder

¹² Edward K. RAND, *Ovid and his Influence*, Our debt to Greece and Rome, 13 (Boston, 1925), p. 155.

subtiële manier. Zo is er in het deel over Maria Lichtmis een opvallende overeenkomst tussen een vers van Fraccus¹³ en een van Ovidius¹⁴:

Munera quaerenti debita cera data est. (*Sacri Fasti*, II, v. 66)

“Aan degene die giften vroeg, werd de verschuldigde was gegeven.”

Februa poscenti pinea virga data est. (*Fasti*, II, v. 28)

“Aan degene die reinigingsmiddelen vroeg, werd een pijnboomtwijg gegeven.”

Evenzo lijkt een halfvers uit de sectie over de heilige Blasius sterk op een (volledig) vers uit de antieke *Fasti*:

(...) posito procubique genu. (*Sacri Fasti*, II, v. 170b)

“(...) en nadat mijn knie geplaatst was, boog ik me voorover.”

In terram posito procubuere genu. (*Fasti*, III, v. 220)

“Ze bogen zich voorover naar de grond met geplaatste knie.”

Fraccus kon echter ook zeer creatief en origineel zinspelen op Ovidius. Dat is bijvoorbeeld zichtbaar in het openingsvers van boek II, waarin onze dichter een variatie biedt op het laatste distichon van boek I en het eerste distichon van boek II van de antieke *Fasti*:

Primus habet finem cum primo mense libellus. (*Sacri Fasti*, II, v. 1)

“Het eerste boekje heeft zijn einde met de eerste maand.”

Sed iam prima mei pars est exacta laboris,
cumque suo finem mense libellus habet. (*Fasti*, I, vv. 723-724)

“Maar reeds is het eerste deel van mijn werk voltooid,
en met zijn maand heeft het boekje zijn einde.”

Ianus habet finem. Cum carmine crescit et annus:
alter ut hic mensis, sic liber alter eat. (*Fasti*, II, vv. 1-2)

“Janus heeft zijn einde. Met het gedicht groeit ook het jaar:
zoals deze tweede maand, moge zo het tweede boek gaan.”

¹³ Voor alle verwijzingen naar Fraccus in dit artikel werd de volgende teksteditie gebruikt (raadpleegbaar via Google Books): *Ambrosii Novidii Fracci Ferentinatis Sacrorum fastorum libri XII. Ex eisdem mensium digestio* (Antverpia, 1559).

¹⁴ Voor alle verwijzingen naar Ovidius in dit artikel werd de volgende teksteditie gebruikt: *Ovid, Fasti*. With an English translation by James George Frazer. Revised by G. P. Goold, The Loeb Classical Library, 253 (Cambridge, Mass., 1996).

Wat de parallellie in de opbouw betreft, is het opnieuw mogelijk om een onderscheid te maken – dit keer tussen het macro- en het microniveau. Wanneer het werk in zijn geheel in beschouwing genomen wordt, is er getrouwe navolging zichtbaar: de *Sacri Fasti* zijn in twaalf boeken onderverdeeld, een per maand, waarin de feestdagen chronologisch worden behandeld. Als metrum wordt bovendien het elegisch distichon aangewend. Maar ook meer in de details kunnen er gelijkenissen worden teruggevonden. Het gebruik van de *Lucifer*, de Morgenster, kan als voorbeeld daarvan dienen. In de astronomie valt dat hemellichaam samen met de planeet Venus, maar antieke dichters maakten er geregeld gebruik van om het aanbreken van een nieuwe dag te vermelden. Ovidius haalt de Morgenster op meerdere plaatsen in zijn *Fasti* aan, bijvoorbeeld:

Quintus ab aequoreis nitidum iubar extulit undis
Lucifer, et primi tempora veris erunt. (*Fasti*, II, vv. 149-150)

“De vijfde dag heeft vanuit de golven van de zee zijn schitterende daglicht opgeheven, en de tijden van het begin van de lente zullen er zijn.”

Quid solito citius liquido iubar aequore tollit
candida, Lucifero praeveniente, dies? (*Fasti*, V, vv. 547-548)

“Waarom verheft de stralende dag, terwijl de Morgenster hem voorafgaat, sneller dan gewoonlijk zijn daglicht uit de heldere zee?”

Ook Fraccus maakt van die gewoonte gebruik bij zijn uiteenzetting van Maria Lichtmis en van het Blasiusfeest:

Ecce sed exoritur face multa Lucifer (...) (*Sacri Fasti*, II, v. 39a)

“Maar kijk, de Morgenster gaat op met veel licht (...)”

Lucifer ortus erat (...) (*Sacri Fasti*, II, v. 165a)

“De Morgenster was opgekomen (...)”

In de *Sacri Fasti* staat in het deel over de heilige Agatha bovendien een verwijzing naar *Aquarius*, het sterrenbeeld Waterman, te lezen. Die constellatie vermeldt Ovidius ook in zijn gedicht, meerdere keren zelfs:

Atque latet liquidas Urna tenentis aquas. (*Sacri Fasti*, II, v. 216)

“En de Urne is verborgen van degene die heldere wateren vasthoudt.”

Haec ubi transierint, Capricorno, Phoebe, relicto,
per iuvenis cures signa gerentis aquam. (*Fasti*, I, vv. 651-652)

“Wanneer deze dingen voorbijgegaan zijn en je Steenbok verlaten hebt, Phoebus, zul je doorheen de tekens lopen van de jongeman die water draagt.”

Iam levis obliqua subsedit Aquarius urna. (*Fasti*, II, v. 457)

“Reeds is Waterman, licht door zijn scheve kruik, gezonken.”

En dan zijn er tot slot nog de gelijkaardige procedés en technieken. In het kader daarvan kan de methode van het aanspreken van een godheid als voorbeeld worden aangehaald. Ovidius past dat gegeven een aantal keer toe: hij richt zijn vragen over de gebruiken bij een bepaald feest tot de godheid zelf. In boek I, bijvoorbeeld, spreekt hij Janus aan, de god van het begin van het jaar, en in boek V Flora, de godin van de bloemen. Fraccus, op zijn beurt, vraagt tijdens het feest van Blasius die heilige zelf om een verklaring:

Quem tamen esse deum te dicam, lane biformis? (*Fasti*, I, v. 89)

“Echter, welke god zal ik zeggen dat u bent, Janus met twee gedaanten?”

Ipsa doce, quae sis. Hominum sententia fallax:
optima tu proprii nominis auctor eris. (*Fasti*, V, vv. 191-192)

“Leer zelf wie u bent. De mening van de mensen is misleidend:
u zal de beste spreekbuis van uw eigen naam zijn.”

Admoneas ritus me pater ipse tui. (*Sacri Fasti*, II, v. 176)

“Moge u mij, vader, zelf aan uw ritus herinneren.”

3.2. Christelijke interpretatie

Waar de studie van het ovidiaanse karakter van de tekst vooral op de vorm betrekking had, focust het andere luik van dit onderzoek voornamelijk op de inhoud: gebruikt Fraccus elementen uit de antieke *Fasti* in zijn gedicht en zo ja, hoe kijkt hij daar dan vanuit een christelijk perspectief naar? In de samenvatting aan het begin van *liber II* wordt de toon in elk geval meteen gezet:

In hoc mense Februario, ramus lauri, virga pinea, lana, farra cum sale, purgamina fabulosa verificantur in faculis cereis ex filo lanae bōbicinae, & sale aquae sanctae, qua illis benedicatur in purificatione, & hostia ex farre: suntque illae cum his vera purgamina. Tutela olim Neptuni, nunc Petri Apost. piscatoris. (*Sacri Fasti*, II, samenvatting)

“In de loop van deze maand februari worden de tak van de laurier, de pijnboomtwijg, de wol en de speltkorrels met zout, reinigingsmiddelen behorend tot het rijk der mythen, tot waarachtige reinigingsmiddelen onder de vorm van kaarsen van was uit een draad van zijden wol, zout van gewijd water, waarmee die kaarsen worden gezegend bij de reiniging, en hostie uit spelt. Die eerste zijn met deze laatste echte reinigingsmiddelen. De bescherming, destijds van Neptunus, is nu van de apostel Petrus, de visser.”

Fraccus vat zijn boek over de maand februari, net zoals de andere *libri*, aan met een korte samenvatting in proza – iets wat bij Ovidius niet het geval is; op dat vlak wijkt hij vormelijk dus van zijn grote model af. In deze samenvatting bespreekt Fraccus de *purgamina*, de reinigingsmiddelen, zoals ook Ovidius dat doet aan het begin van zijn tweede boek. In de antieke *Fasti* staat te lezen dat de oude Romeinen die reinigingsmiddelen *februa* noemden; omdat de *februa* in deze periode van het jaar aangewend werden, hebben ze daaraan toen de maandnaam *Februarius* ontleend. Ook Fraccus biedt die etymologische verklaring, maar dan in het poëtische gedeelte van zijn tweede boek. De takken van laurier en pijnboom, de wol en de spelt heeft onze dichter bij Ovidius gehaald: ze vormen stuk voor stuk elementen die in het antieke kalendergedicht worden besproken. Maar in de *Sacri Fasti* wordt er op die reinigingsmiddelen meteen het etiket *fabulosa* gekleefd: naar het rijk der fabelen worden ze doorverwezen. Ze moeten immers plaatsmaken voor de zuiveringsinstrumenten van het ware geloof (zie de term *verificantur*): waskaarsen, wijwater en de hostie. Met de woordgroep *vera purgamina* benadrukt Fraccus opnieuw de primauteit van deze christelijke reinigingsmiddelen. Om zijn samenvatting af te sluiten, geeft onze dichter nog aan dat de apostel Petrus de plaats van de god Neptunus inneemt als patroon van deze maand. Kortom, in deze luttele regels van de *Sacri Fasti* komt het opzet van Fraccus duidelijk tot uiting: hij wil wel vertrekken vanuit de antieke *Fasti*, maar het is zijn bedoeling om daar vanuit een onmiskenbaar christelijk perspectief naar te kijken.

Een ander voorbeeld nu. In een distichon aan het begin van de Maria Lichtmissectie staat er in de *Sacri Fasti* een aanspreking te lezen die wel heel erg ovidiaans aandoet:

Ecce sed exoritur face multa Lucifer: huius
dum vocor ad causam nominis, alma fave. (*Sacri Fasti*, II, vv. 39-40)

“Maar kijk, de Morgenster gaat op met veel licht: wees welgezind,
terwijl ik geroepen word tot de oorzaak van deze naam, goedgunstige.”

“Alma, fave,” dixi “geminorum mater Amorum!” (*Fasti*, IV, v. 1)

“Wees welgezind, zei ik, goedgunstige moeder van de beide Liefdes!”

De antieke dichter spreekt aan het begin van zijn vierde boek de godin Venus toe, aangezien zij een prominente rol speelt in de maand april. Op het eerste gezicht lijkt de auteur van de *Sacri Fasti* hier misschien te alluderen op de godin van de liefde – men denke aan de Morgenster in de hexameter van het distichon, die samenvalt met de planeet Venus. Hoogstwaarschijnlijk richt Fraccus zich hier echter tot de Maagd Maria: hij staat op het punt om haar feest, namelijk Maria Lichtmis, te beschrijven en probeert haar daarom gun-

stig te stemmen. Opnieuw is er hier dus een overgang van de heidense godsdienst naar de christelijke religie merkbaar.

Waar in de bovenstaande voorbeelden aangetoond werd dat Fraccus zich ofwel op concrete historische gebruiken ofwel op de verering van mythologische goden heeft gebaseerd, biedt een laatste illustratie een combinatie van beide. Met betrekking tot de oorsprong van het kaarsengebruik en de processie bij Maria Lichtmis, wordt in de *Sacri Fasti* het verhaal over Ceres en Proserpina samengevat. Die mythe staat in de *Metamorphoses* van Ovidius te lezen (V, vv. 346-571) en ook in diens *Fasti* – zij het in boek IV. Fraccus vertelt dat Ceres met het vuur van de Etna fakkels aansteekt om haar zoektocht naar Proserpina ook 's nachts te kunnen verderzetten (een toorts van pijnboomhout, om precies te zijn). Pluto, de god van de Onderwereld, zou hebben gesteld dat de eerste dag van februari met een fakkel moest worden gevierd, omdat dit de maand van de *manes*, de schimmen, was. We lezen dat Pluto en Proserpina later in Rome samen werden vereerd. Tijdens de ceremonie die op dat moment plaatsvond, zou er ook een processie voor haar moeder Ceres zijn gehouden. Dat zouden de mythologische wortels van Maria Lichtmis zijn – hetgeen Fraccus ook aan zijn lezer vertelt. De historische oorsprong van het christelijke feest wordt minder expliciet in de *Sacri Fasti* vermeld, maar er zou wel degelijk een link met de ceremonie van het *amburbale* of *amburbium* zijn geweest.¹⁵ Jammer genoeg is er amper informatie over dat antieke ritueel tot bij ons gekomen. Het zou in elk geval hebben gegaan om een zuiveringsceremonie die onder meer uit een processie bestond en waarbij er met tussenpozen offers en rituelen plaatsvonden. Het *amburbale* of *amburbium* was een glijdend feest, maar soms vond het in februari plaats. De zuiveringstocht zou een duur van drie dagen hebben gekend. Vermoedelijk was 1 februari voor inleidende handelingen gereserveerd. De tweede dag van deze maand moet de belangrijkste zijn geweest; om die reden viert de katholieke Kerk op dat moment Maria Lichtmis. Toch is ook dag drie niet verloren gegaan: dan wordt de heilige Blasius herdacht, een dag waarop eveneens een kaarsenwijding plaatsvindt. Er liepen ook dieren mee in de processie, waarschijnlijk een varken, een schaap en een os, die nadien werden geofferd.¹⁶ Het gebruik van fakkels tijdens de ceremonie zou de basis hebben gelegd voor het feest van Maria Lichtmis, dat per slot van rekening voor haar kaarsenprocessie is gekend. Bij een inhoudelijke analyse van deze passage kan men dus tot de slotsom komen dat Fraccus hier wel melding maakt van de mythologische achtergrond en de antieke rituelen.

¹⁵ Hermann USENER, *Das Weihnachtsfest*, Religionsgeschichtliche Untersuchungen, 1, Kap. I bis III (Bonn, 1911), pp. 313-323.

¹⁶ Jörg RÜPKE, 'Public and Publicity. Long-Term Changes in Religious Festivals during the Roman Republic', in Johann R. Brandt and Jon W. Iddeng (eds.), *Greek and Roman Festivals. Content, Meaning, and Practice* (Oxford, 2012), pp. 305-322 (pp. 308-309); Howard H. SCULLARD, *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*, Aspects of Greek and Roman life (London, 1981), pp. 82-83.

elen die op dit moment van het jaar in Rome plaatsvonden, maar dat hij die elementen transposeert, zowel naar één bepaalde dag (2 februari) als naar een andere figuur (de Maagd Maria). Interessant detail: dat werd niet alleen door hem gedaan. Ook de dertiende-eeuwse Italiaanse theoloog Jacobus de Voragine (Jacobus a Voragine), bijvoorbeeld, had in zijn *Legenda aurea* (*editio princeps* in 1470¹⁷) het verhaal over Ceres en Proserpina in het kader van Maria Lichtmis al vermeld.¹⁸ Net zoals in de samenvatting bij dit tweede boek van de *Sacri Fasti*, laat Fraccus opnieuw zeer duidelijk blijken dat het christelijke feest voor hem superieur is aan de heidense viering. Hij eindigt deze passage dan ook veelbetekenend met de volgende woorden:

Deseruit pompam virgine victa Ceres. (*Sacri Fasti*, II, v. 96)

“Ceres verliet de processie, door de Maagd overwonnen.”

4. CONCLUSIE

Op basis van deze studie is het weliswaar mogelijk om enkele conclusies te trekken over Fraccus' stijl en over de inhoud van zijn gedicht, maar toch mogen er geen algemene uitspraken over de *Sacri Fasti* als geheel worden gedaan. Deze relatief korte passages uit het tweede boek maken immers slechts een klein deeltje van dit imposante werk uit. Een diepgaande studie van het hele dichtwerk dringt zich dus op.

Wat de vorm van de *Sacri Fasti* betreft, kan er worden gesteld dat onze dichter zich in een klassieke traditie heeft ingeschreven: de invloed van Ovidius is op vele plekken merkbaar. Zo zijn er in de eerste plaats geregeld woordelijke reminiscenties aan Ovidius terug te vinden. Soms vormen het letterlijke herhalingen, maar vaak behandelt Fraccus de verbale echo's ook met de nodige creativiteit. Daarnaast kan er parallelle in de opbouw van het gedicht worden aangetoond. Op macroniveau volgt Fraccus het metrum en de indeling van een boek per maand (met chronologische behandeling van de feestdagen) na. Ook meer in de details liet onze dichter zich inspireren door Ovidius. Zo grijpt hij verwijzingen naar de astronomie aan om de overgangen tussen dagen te markeren. Tot slot is er nog sprake van gelijkaardige procedés en technieken, bijvoorbeeld de methode van het aanspreken van een godheid. Ovidius stelt zijn vragen over de gebruiken bij een bepaald feest geregeld aan de godheid in kwestie. In diens voetsporen past ook onze dichter dit gegeven toe. Kortom, er mag zeker worden gesteld dat Fraccus de *Fasti* van zijn antieke voorganger heel duidelijk voor ogen had.

¹⁷ Alison K. FRAZIER, *Possible lives. Authors and Saints in Renaissance Italy* (New York, 2005), p. 49.

¹⁸ Zie bijvoorbeeld de volgende editie: *Jacobi a Voragine Legenda aurea. Vulgo historia lombardica dicta. Ad optimorum librorum fidem recensuit dr. Th. Graesse* (Osnabrück, 1965), *caput* XXXVII, p. 163.

Anderzijds zijn er dan nog de heidense riten en gebruiken die door een christelijke bril worden bekeken. Fraccus lijkt geregeld vanuit bepaalde tradities uit de antieke oudheid te vertrekken. Hij vermeldt die dan in zijn gedicht – soms breedvoerig, meestal eerder allusief –, maar geeft uiteindelijk toch onduidelijk te kennen dat het christendom voor hem een hogere plaats verdient dan de heidense mythologie en godsdienst. Fraccus heeft Ovidius dus zeker wel als bron gebruikt, maar hij wil hem inhoudelijk gezien overtreffen met het “ware geloof”. De *Sacri Fasti* vormen aldus een mooi voorbeeld van *imitatio* en *aemulatio* binnen de traditie van het Neolatijnse kalendergedicht in de renaissance.